

ՕՐՈՒԱՆ ԳԻՐՔԵՐ - ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ LES LIVRES DU JOUR - RECENSIONS

«ՕՏԱՐԱԼԵԶՈՒ ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐ»

Կազմեց եւ ծանոթագրեց՝ Ա. ԹՈՓՉԵԱՆ
Երեւանի Համալս. Հրատարակչ., Երեւան, 1989, 688 էջ:

Տարապայման ու բարդ երեւոյթ մը, ինչպիսին է Սփիւռքի հայ մշակոյթը, իր մէջ կը կրէ մէկէ աւելի ենթակառոյցներ, ստորոգութիւններ, դասաւորումներ, որոնք ծնունդ կու տան զանազան խնդիրներու եւ հարցականներու: Երեւոյթը ինքնին ենթակայ չէ կտրուկ չափանիւններու եւ բնութագրումներու, ինչ որ տարազնի է անոր բոլոր դրսեւորումներուն: Ահա այս ծիրին մէջ պէտք է տեղադրել օտար լեզուներով արտասայտուող հայ գրողներու պարագան:

Նախամաշտոցեան ժամանակներէն ծնունդ առած այս հոլովոյթը ներկայ դարուն է, սակայն, որ ուղեկցելով հայ ժողովուրդի տարասփոռմին, ինքնուրոյն ու ընդհանրական յատկանիւններ որդեգրած է: Պահ մը - աշխարհագրական նկատումներով միայն - քով-քովի բերելով խորհրդային եւ արտախորհրդային Սփիւռքը, կը տեսնենք որ Կեդրոնական Ասիայէն մինչեւ Անտեան լեռնաշղթան կը բազմաճան ուռնալէն, լեհերէն, ռումաներէն, իտալերէն, անգլերէն, ֆրանսերէն, սպաներէն, արաբերէն եւ այլ լեզուներով գրողները: Միտում մը, որ պիտի խորանայ յետագային, ինչպէս ցոյց կու տան մայրենի լեզուի նահանջը - հետզհետէ պակաս «մայրենի» սփիւռքեան ուլորտներու մէջ - կամ անոր լքումը ի խնդիր նոր հորիզոններու: Եւ պարզ է, որ ողբասացութիւններ կամ ճառախօսութիւններ ոչինչ պիտի փոխեն իրերու այս վիճակէն:

Օտարալեզու հայ գրողներու «Հայկականութիւն»ը տասնամեակներով խնդրոյ առարկայ եղաւ. ան ընդունուեցաւ վերապահութեամբ, թէ՛ եւ յաճախ մերժուեցաւ, սովորաբար մակերեսային ու ամուլ բանավիճային ընթացքով: Փորձ չեղաւ գիտականօրէն ուսումնասիրելու եւ առարկայական մեկնաբանութիւններ կատարելու. լեզուն իբրեւ ազգացեղային ինքնութեան միակ չափանիւն նկատելու փոքր դեր չխաղաց¹:

Վերջին տարիներուն, թէ՛ եւ դանդաղ, սակայն դրական յառաջընթաց մը դիտելի է: Անոր նորագոյն արտայայտութիւններէն է Հայրենի քննադատ Ալեքսանդր Թոփչեանի կազմած «Օտարալեզու հայ գրողներ» ստուար հատորը, որ իր ընդգրկումով ցարդ ամենաընդարձակ փորձն է իր սեռին մէջ, եթէ ոչ՝ միակը:

Գիրքը կը ներառէ 13 հեղինակներ՝ վեց բանաստեղծ (Հրանտ Նազարեանց, Արմէն Տորեան, Արմէն Լիւպէն, Ռուբէն Մելիք, Շարլ Ազնաւուր, Վահէ Կոտէլ), վեց ար-

1. Լեզուի եւ ինքնութեան փոխյարաբերութեան հարցին չուրջ, տե՛ս Մարկ Նշանեանի տպագրութիւն ուսումնասիրութիւնը՝ MARC NICHANIAN, *Agés et usages de la langue arménienne*, Paris, 1989.

ձակազիր (Մալբը Արլէն, Լեւոն-Ջաւէն Սիրմէլեան, Ուիլիմ Սարոյեան, Անրի Թրուլայա, Վահէ Քաշա, Սեւդա Սեւան), երկու թատերազիր (Սարոյեան եւ Արթիւր Աղամով):

Այս ընտրութեամբ, կազմողը լուելեայ կերպով դիրք կը ճշտէ մեթոտաբանական խնդրի մը կապակցութեամբ. ո՞ր օտարալեզու Հայ գրողը կրնայ «Հայ գրող» նկատուիլ: Հայ ծագում ունեցողը, Հայկական նիւթեր մշակողը, Հայկական երանգներ ցուցաբերողը...: Գիտական դաստորոտմի մը բացակայութեան առջեւ, Թոփչեան փորձած է Հայուի առնել բոլոր կարելիութիւնները, առանց վճռական խօսք ըսելու «Կազմողի կողմից» խորագրուած յառաջաբանին մէջ, ուր չեն պակսիր Հետաքրքրական դիտողութիւններ²:

Հարցին ծանօթ ընթերցողին աչքի կը զարնէ ուրիշ առանձնայատկութիւն մըն ալ. բոլոր Հեղինակները դիրքն են ծնող մշակողներու նշանակալից դէմքեր եղած են կամ են, որոշ աղմուկ ստեղծած կամ Հետք ձգած, երբեմն՝ դպրոց ստեղծած կամ Համաշխարհային Համբաւի տիրացած: Ըստ երեւոյթին, Թոփչեան կազմած է անուններու ցուցակը այս սկզբունքին Հետեւելով:

Սակայն, սկզբունքը խախտած է Ալիսիա Կիրակոսեանի պարագային, որ Յժականներուն արժանթիւնեան բանաստեղծութեան մէջ թիւ թէ շատ յիշուած է, եւ որ դուրս մնացած է դիրքէն: Այլ Հարց՝ անոր քերթողական արժէքը, Հայերէն թարգմանութիւններու գնահատումը. գրապատմական տեսակէտէ մը, մեզի կը թուի, թէ ան պէտք է մաս կազմէր ծաղկաբաղին³:

Ինչ կը վերաբերի ընտրութիւններուն, Թոփչեան չնշտը դրած է նիւթի գեղարուեստական կողմին վրայ, երկրորդական տեղ մղելով «ազգային» գործերը: Ի Հարկէ, որոշ Հեղինակներու պարագային՝ ներմուծուած են Հայկական նիւթով գործեր, սակայն քանակի եւ որակի մտահոգութեամբ:

Ներկայացուած գործերը մասամբ յայտնի էին արդէն առանձին Հեղինակներու ժողովածուներէ կամ պարբերական մամուլէն, սակայն նորերու Հետ միաձուլուած մէկ կողքի վրայ՝ կը ցրէ կրկնութեան ամէն տպաւորութիւն:

Հաճաքածոյի բերած Հաճելի անակնկալներէն մէկն է երկու մոռցուած անուններուն՝ Հրանտ Նազարեանցի եւ Արմէն Տորեանի վերադարձը Հայ ընթերցողին: Եւ յարակարծային, նաեւ խորհրդածութեան տուն տուող իրողութիւն է այն, որ Հայագիր երկու Հեղինակները, եօթնասունամեակ մը ետք սպասելով իրենց Հայալեզու գործերու վերահրատարակութեան՝ Հատորով, ներկայանան մեզի... Թարգմանաբար: Ողջունելով այս նախաձեռնութիւնը, մաղթենք որ շուտով կատարուի այդ վերահրատարակութիւնը:

Նշելի է նաեւ, թէ եւ առաջին անգամը չէ որ կը պատահի, որոշ Հեղինակներ արեւմտահայերէնով ներկայացնելու ճիգը: Արդարեւ, Նազարեանցն ու Տորեանը՝ ամբողջութեամբ (Արրահամ Ալիքեան), իսկ Ա. Լիւպինը՝ մասամբ (Ա. Ալիքեան, Սարգիս Վահագն), թարգմանուած են Մեծարեանցի լեզուով:

Առաջին երկուքի պարագային, ըստ երեւոյթին, ձգտում մը կայ իրենց Հայերէն ստեղծագործութեան Հետ կապը անխախտ պահելու: Գովելի նախաձեռնութիւն մը, որ մեր կարծիքով պէտք է կրկնուէր Լեւոն-Ջաւէն Սիրմէլեանի պարագային:

2. Է. Ջրբաշեան ուրիշ մօտեցում ունի: Ըստ իրեն, «ծագումով Հայ»երը Հայ գրականութեան մաս չեն կազմեր, իսկ միւսները՝ այո, «անհրաժեշտ վերապահումներով» (Է. ՋՐԲԱՇԵԱՆ, XX դարի հայ գրականութեան ազգային իւրայատկութեան մասին, «Պատմա-բանասիրական Հանդէս», 4, 1988, 8-10):

3. Գրողի գնահատման Հարցը, տունեալ գրականութեան մէջ, պէտք է պատշաճօրէն ուսումնասիրուի: Բացառուած չեն վերաբնութիւնները: Պէտք չէ մոռնալ Արմէն Լիւպինի պարագան (Հ.մ.տ. ԳՐԻԳՈՐ ՇԱՀԻՆՅԱՆ, Կենսագրութիւն եւ մատենագիտութիւն Մեհան Մեհնուրի, Անթրիկաս, 1981, 128):

Աւելի բարդ է Արմէն Լիպչէնի հարցը: Շահան Շահնուրն ու Արմէն Լիպչէնը մէկ անձ էին, բայց երկու անհատականութիւն, մէկը՝ հայկական, միւսը՝ ֆրանսական, մէկը՝ արձակագիր, միւսը՝ բանաստեղծ: Ոչ մէկ համաձուլում: Նոյնացում մը փորձել՝ լեզուական ազդակի օգնութեամբ, առնուազն խնդրական է⁴: Հարցում մըն ալ կը մնայ օդին մէջ. ինչո՞ւ Լիպչէնը տրուած է մասամբ արեւմտահայերէն, մասամբ արեւելահայերէն:

Բնագիրները ձեռքի տակ չունենալով, ի վիճակի չենք թարգմանութիւններու հարազատութեան մասին որեւէ դատողութիւն ընելու: Իբրեւ զուտ գրութիւն, ընդհանրապէս յաջող են: Դժբախտաբար նշուած չէ, բայց կ'ենթադրենք որ թարգմանութիւններու կարեւոր մէկ տոկոսը, եթէ ոչ ամբողջութիւնը, բնագրային է:

Գիրքը կազմել է ու որոշ գործեր թարգմանել զատ, Ալ. Թոփչեան գրած է կենսագրականները, որոնք զետեղուած են գիրքի վերջաւորութեան: Հոն կը գտնենք կարգ մը ուղղելի կամ վիճելի կէտեր:

Հր. Նազարեանցի (Թոփչեան ամէն տեղ Նազարեան կը գրէ) ծննդեան թուականը տրուած է 1884, որ նոր է մեզի համար: Սովորաբար կ'ընդունուի 1889 կամ 1886⁵: Սխալ է մահուան թուականը, որ պէտք է ըլլայ 1962: «Նկարուած երազներ» հատորը լոյս տեսած է 1912ին եւ ո'չ՝ 1909ին:

Ռուբէն Մելիքի խմբագրած «Հայ բանաստեղծութիւն» ֆրանսերէն ժողովածուն լոյս ընծայուած է 1973ին: Ինչ կը վերաբերի այն պնդումին, թէ «նրա պոեզիայում հայկական մտղիւններ չեն նկատուում», աւելորդ չէ նշել Ռ. Մելիքի այն վկայութիւնը, թէ ֆրանսացի ուսումնասիրողի մը համաձայն, «քերթողութեան լեզուաբանական կառոյցը հասկնալու համար անհրաժեշտ է դիմել ծագումին»⁶:

Մայքըլ Արլէնին անդրադարձած ատեն, Ալ. Թոփչեան կը մէջբերէ Յովսէփ Աշրաֆեանի գրոյթները յօգուտ Արլէնի հայկականութեան եւ կը մերժէ զանոնք: Յ. Աշրաֆեանը, ի հարկէ, իտալահայ անուանի քննադատ Կլաուդօ Վիացցին է: Թոփչեան կարդացած է Աշրաֆեանի յօդուածը «Նաւասարդ» ամսագրի 1986 Օգոստոսի թիւին մէջ, հաւանաբար առանց անդրադառնալու, որ ան առաջին անգամ լոյս տեսած է «Բազմավէպ»ի 1938 Ապրիլ-Մայիս համարին մէջ, երբ հեղինակը 18 տարեկան էր ու նոր մուտք էր գործէր գրական ասպարէզ⁷: Մենք կը տարուի ենք մտածելու, որ Աշրաֆեանի սոյն ղերբորոյումը պայմանաւորուած է այդ ժամանակուան զաղափարախոսական իր հակումներով, որոնցմէ բոլորովին հեռացաւ՝ քանի մը տարի ետք: Ուստի, ըստ էութեան վէճը աւարտած էր չատոնց:

Վերջապէս, Սարոյեանի առիթով կատարուած այն հաստատումը, թէ «ամերիկեան իրականութիւնը հնարաւորութիւն տուել է գրողին չմոռնալու իր ազգային արմատները», բաւարար չիմքեր չունի՝ ըստ մեզի: Մինչեւ 1980ական թուականները, այսինքն, մինչեւ «ձուլարան»ի տեսութեան աստիճանական նահանջի սկիզբը, ամերիկեան գրականութեան մէջ որոշ տեղ գրաւող հեղինակները կ'ամ ֆրենչոյի հայակեղծոնի ծնունդ էին եւ կամ Երկրէն եկածներ (Սարոյեան, Արլի Մինասեան՝ առաջիններէն. Սիւրմէլեան, Լեւոն Սրապեան-Հերըլտ՝ երկրորդներէն): Ամերիկահայ ան-

4. Հմմտ. ԳՐ. ՊԵՆՏԵԱՆ, Armen Lubin դրսուքեան հետ, «Թառաղ - Միտք եւ Արուեստ», 9 Սեպտ. 1984, 8:

5. Տե՛ս Վ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ, Հրաճախ Նազարեանցի եւ գրական կապերի հարցեր, «Նորք», 8, 1989, 135: ՆՈՅՆ, Հրամտ Նազարեանցի եւ կցորդ խմբագրեր, «Թառաղ - Միտք եւ Արուեստ», 6 Մայիս 1990, 3:

6. ՄՈՎՍԵՍ ՊԶԱՔՅԱՆ, Ռուբէն Մելիքի հետ, «Թառաղ-60», Փարիզ, 1986, 366:

7. Տե՛ս Հ. ԼԵՒՈՆ ԶԷՔԻՆԵԱՆ, Խալափայ մեծ բնագրատ Երկրի Աշրաֆեան, «Թառաղ-60», Փարիզ, 1986, 301:

զլիազիր զրականութեան ազգացեղային խորքի հարցը դեռեւս լուրջ ուսումնասիրութեան կարօտ է⁸:

Ձեռք կրնար փակել այս ակնարկը առանց խօսելու բացականքորո մասին, այսինքն՝ անոնց, որոնք պէտք է գան մաս կազմելու հրատարակելի երկրորդ հատորին: Որովհետեւ պարզ է, որ առաւելաբար «դասական» անուններով լեցուն այս ժողովածուին պէտք է հետեւի երկրորդ մը, որ նուազ ծանօթ կամ լինելութեան մէջ եղող ղէմքեր խմբէ: Հոն երեւալու արժանի են, օրինակ, ամերիկահայ բանաստեղծներ Հարոլտ Պոնտ, Փիթըր Պալաքեան, Տայանա Տէր Յովհաննէսեան եւ ուրիշներ⁹, արձակագիրներ Փիթըր Նաճարեան եւ Լօրա Գալփաքեան, ֆրանսահայ թատերագիրներ Կապրիէլ Արութ եւ Ժան-Ժազ Վարուժան, բանաստեղծ Տընի Տօնիկեան, լատինամերիկահայ բանաստեղծներ Ակուսթին Դաւիթեան (Արժանթին) եւ Դաւիթ Չերիսեան (Գուպա), եւայլն:

Սպասենք նաեւ, որ Թարգմանական աշխատանքին առնթքեր ծաւալի նաեւ գիտահետազոտական աշխատանքը, որ այս մարզին մէջ հատուցանելիք դեռ չատ պարտքեր ունի, բանասիրական թէ վերլուծական զոյգ մակարդակներու վրայ:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

8. Շարք մը վիճաբարոյց կէտերով հանդերձ, չահեկան են Վահէ Օշականի դիտողութիւնները. տե՛ս Վ. ՕՏԱԿԱՆ, Անգլիագիր ամերիկահայ գրականութեան հարցեր, «Ասպարէզ», 13 Փետրուար, 20 Փետրուար եւ 2 Ապրիլ 1988:

9. Տե՛ս Կարիկ Պասմաճեանի կազմած ու Թարգմանած երկլեզուեան ժողովածուն՝ *Armenian-American Poets: A Bilingual Anthology*, compiled and translated by GARIG BASMADJIAN, Detroit, 1976: